

GÁRDONYI ALBERT †

A HAJDANI SZENT JÁNOS-KÓRHÁZ BUDÁN

Buda legrégebbi kórháza a *Szenti Erzsébet*-kórház volt, mely az alsó hévizek mellett állott s valószínűen régibb a tatárjárás után épült budai várnál, tehát eredetileg a Duna túlsó partján keletkezett *kisebb Pest* kórháza volt. Bizonyosságul a magyar Margit-legendára hivatkozunk, amely szerint »vala egy ifjú, ky lakozyk zent Ersebeth assonnak ispaljaban *Zent Gelyert* hegye alat«.

A budai városi tanács 1346. évi oklevele szerint (*Zichy-okmánytár* 2. köt. 212. 1.) ennek a kórháznak szölege is volt a Nagysató nevezetű dűlőben (*vinea in territorio Nogsotou*). Mindamellett kegyes adományokból kellett fenntartani, mert Kanizsai János esztergomi érsek (1387—1418) mindazoknak, akik a budai Szent Erzsébet-kórháznak alamizsnát adnak (*Krakkói formula* könyv 76. 1.), negyven napi búcsút biztosított (*cum hospitale beate Elisabeth in civitate Budensi fundatum pauperesque in eo degentes non habeant, unde vivant vel sustententur*); másik rendeletében pedig arra kötelezte plébánosait (*Krakkói formula* könyv 77. 1.), hogy engedjék meg a kórház gondviselőjének (*Petrus clericus procuratur pauperum in domo hospitali beate Elisabeth de Buda*) plébániájuk területén az alamizsnagyűjtést. Zsigmond király különös pártfogásában részesítette a kórházat, mert 1433 július 21-én a pápához intézett folyamodványa szerint (XV. századi pápák oklevelei 158. 1.) a pécsváradi és pétervárad kolostorokat illető budai bortizedeket (*decimas in Budensi territorio et promontoriis provenientes*) a nevezett

kórház céljaira (*hospitali Sancte Elisabeth de Buda*) kívánta fordítani, 1433 július 24-én a pápához intézett másik folyamodványa szerint pedig (XV. századi pápák oklevelei 110. 1.) a Sárkány-rend szabályait úgy módosította, hogy minden tag köteles évenként a nevezett kórház gondviselőjének (*provisori hospitalis Sancte Elisabeth in suburbio Budensi ad Calidas Aquas*) öt forintot adni. Minthogy pedig ez nem volt elegendő, 1434 január 21-én a pápához intézett újabb folyamodványában felújította a budai tizedek átengedésére vonatkozó tervét, amit a pápa nem volt hajlandó engedélyezni (*Non videtur cum honestate Sedis Apostolice et Cesaree Maiestatis concedi posse, maxime cum jura canonica hoc prohibeant, contra que non est de facile disponendum*). Mindamellett a kórház a XV. század folyamán változatlanul fennállott, mert a budavári Mária Magdolna-egyház 1458 január 30-án kelt oklevele szerint ugyanazon plébános a Szent Erzsébet-kórház gondviselője is volt (*rector domus hospitalis beate Elisabeth circa Calidas inferiores Aquas*), II. Ulászló király 1495 július 6-án kelt oklevele szerint (*MODL* 20.319) pedig a kórház akkori gondviselője Márton mester volt (*magister Martinus rector hospitalis beate Elisabeth de inferioribus Calidis Aquis*).

A kórház helye pontosan megállapítható a pestvárosi tanács 1432 február 23-án kelt okleveléből (a tárnokmester 1499. évi átírásában a Kisfaludy-levéltárban), mely szerint a nevezett kórház a pesti Széna-térrel szem-

ben a Duna túlsó partján az alsó hévizek mellett (in foro fenorum in vicinitatibus domorum hospitalis beate Elisabeth ultra fluvium Danubii circa Calidas Aquas inferiores ex opposito jacentis) állott, ahol most a Rudas-fürdő van. Ugyanezen oklevél szerint a nevezett kórháznak a pesti Széna-téren több háza is volt, amiből jelentős jövedelme lehetett. A kórház helyének megállapítása után nem lehet kétséges, hogy a közelmúltban a Rudas-fürdő mellett feltárt templomromok csupán a nevezett kórház templomának a maradványai lehetnek és semmiképpen sem azonosíthatók a középkori Szent Gellért-egyházzal.

Buda másik kórháza a felső hévizek melletti, *Szent Lélekvöl* elnevezett kórház volt, melynek alapítása a keresztes lovagok ottani megtelepedésére vezetendő vissza. Legrégibb emlékét a budai városi tanács 1330 február 9-i oklevele őrizte meg számkra, mely oklevél a kórház helyéül a budai alsóvárost (suburbium) jelölte meg. Ez a megjelölés azonban nem eléggé szabatos, mert a budai káptalan 1494 szeptember 26-i okleveléből tudjuk, hogy a kórház kápolnája a félhévizi tó mellett állott (infra hospitalem ecclesiam Sancti Spiritus), a budai alsó város pedig nem terjedt eddig. I. Lajos király 1367 március 17-i oklevele a kórházi kápolna helyét közvetlenül a hévizek forrása mellé helyezte (in ortu seu capite Aque Calide), ami megerősíti a budai káptalan 1494 szeptember 26-i oklevelével kapcsolatban mondottakat. A mohácsi vész után egy ideig még fennállott a kórház, mert Oláh Miklós »Hungaria« című művében azt írta róla, hogy közvetlenül a hévizek forrásánál állott (in quo thermae salubres erumpunt.) Wernhernél pedig azt olvassuk (De admirandis Hungariae aquis), hogy a kórház és a hévizek kapcsolata azt eredményezte, hogy a hévizek egyik ágát »kórházi«-nak nevezték (aliae hospitales a vicino prochodochio dictae.) Mikor a keresztes lovagok helyébe a félhévizi prépostság került, a kórház elvesztette gondozóit s ennek eredménye lett, hogy a XV. század végén már világi ember

intézi a kórház ügyeit: a budai káptalan 1494 szeptember 26-i oklevele szerint ugyanis Eötvös Mátyás *budai polgár* a kórház gondviselője (Mathias Ewthwes civis civitatis Budensis, *vector* hospitalis Sancti Spiritus de Calidis Aquis). A török hódoltság folyamán a kórházépület elpusztult, s ma még a helyét sem tudjuk megállapítani.

A szegények és a betegek gondozása a középkorban kizárólag az egyház hivatása volt, a világiak legfeljebb adományaikkal járultak a szegényházak és kórházak fenntartásához. Az újkorban változott a helyzet, a szegények és a betegek gondozása mindinkább a világi hatóságok kezébe ment át. Így történt ez a török hódoltság utáni Budán is, ahol a szegényházak és kórházak fenntartásáról a polgárságnak kellett gondoskodnia, a közpénztárból legfeljebb segélyeket utalványoztak ki erre a célra. A szegényházak és kórházak kezdetben alig választhatók el egymástól, mert a kórházakban csak szegény betegeket ápoltak, a kórházaknak egészségügyi intézményekké történt átalakulása az újabb idők eredménye. A szegényházba viszont rendszeren olyanokat vettek fel, akik ápolásra is szorultak, tehát a szegényház kórházi célokat is szolgált. Ennek az eredménye volt aztán, hogy a szegényház és kórház rendszeren ugyanabban az épületben volt elhelyezve, a teljes különválasztás csupán később következett be.

Buda újkori kórházai közül legrégibb a Flórián-kápolna melletti, elszegényedett polgárok menháza volt, melyről már az 1695 december 30-áról keltezett »Zaiger über die Wasserstadt« is megemlékezett (Kayserl. interims Holz-Stadl und Hospitall), amikor is az épület egyik része még katonai faraktárul szolgált. Buda város egykori főjegyzője, Miller János Ferdinánd 1755-ben készült kiadatlan munkájában (Historiographia de ecclesiarum etc. ortu, progressu et moderno statu 294. l.) azt olvassuk, hogy a kórház telkét a kamarai jószágkormányzóság adta (fundum hunc, in quo in praesens exstat), az épület azonban részben kegyes adományokból, részben pedig

a sörvamból keletkezett. Az építkezést Prunner György kamarai jószágkormányzósági tanácsos vezette, s rendeltetése szerint elszegényedett budai polgárok befogadására szolgált (modicum pro egenis et depauperatis civibus [habitaculum exstruere), vagyis eredetileg szegényház volt, s mellette épült 1751-ben Christen Antal áldozatkészségéből a Flórián-kápolna. Buda város önkormányzatának visszaszerzése után a városi tanács vette át a gondozását, s mint-hogy a sörbehozatali vám megszűnése után legfőbb jövedelmi forrása is megszűnt, az ottani ápoltak ellátásáról oly módon gondoskodtak, hogy 1718-tól kezdve a városi tanács e célra havi 8 forintot utalt ki a városi pénztárból, amit 1723-ban negyed-évenként fizetendő évi 1000 forintra emelt fel. Az ápoltak száma az 1732. évi canonica visitatio szerint 24 volt (in quo aluntur pauperes ordinarie 24 et vestiuntur), mint-hogy azonban a szegényházi alap nagyrészt az 1739. évi pestisjárvány alatt más célra fordították, az ápoltak számát le kellett szállítani s 1755-ből már csak 14 ápoltról tudunk. Ennek ellenére is a városi tanács javára kell írunk, hogy elég korán gondoskodott elszegényedett s bizonyára munkaképtelen polgárai ellátásáról.

Kezdetől fogva kizárólag a betegápolás céljait szolgálta a hajdani Szent János-kórház, melynek eredetét az 1710. évi pestisjárványra szokás visszavezetni (Guszmán: A budai régi Szent János-kórház krónikája), az alapul szolgáló 1710. évi tanácsi határozat (Man baue hinter der Mauer ein Spital für Pestkranke, bestelle ein Weib, welches milde Gaben für dieselben sammle) azonban nem található a tanácsülési jegyzőkönyvekben. Ezzel szemben tény az, hogy a kórház helyén eredetileg a pestisgyanúsak befogadására szolgáló úgynevezett »veszteglőház« (Contumaz-Haus és nem Spital) állott, melyet az 1713 március 10-én kelt tanácsi határozat kórházi célokra rendelt felhasználni s állandó ápolónőt rendelt oda (Das Contumaz-Haus solle vor ein allgemein Krankenhaus bleiben, aldahin ein Weib kommen, so vor die

Krankhe sammeln, ein Essen bey guten Leuten erbettlen und ihnen aufwarthen solle). Ez a tulajdonképpeni eredete a hajdani Szent János-kórháznak; mert a veszteglőház csupán a pestisjárvány tartamára rendelt ideiglenes intézmény volt, kórházra ellenben állandóan szükség volt. Miller János Ferdinánd már idézett munkájában (Historiographia etc. 317. s köv. ll.) a kórház keletkezését egy a veszteglőházban elhalt orvos hagyatékának értékesítésére vezeti vissza (in domo contumaciae, moderno utpote nosocomio, demortui exigua substantiola pro recipiendis in casu ac curandis egenis et infirmis modica casula exstrui) s erről a kórházról azt írja, hogy két szobából és egy konyhából állott, de az ápolónak (Beschauer) is volt benne egy szobából és egy konyhából álló lakása. Maga a veszteglőház fából épült, amint ezt az 1710 december 8-án kelt ácsszámla tanusítja, a kórház azonban már szilárd anyagból épült, de méreteiben nem szárnyalta túl a hajdani veszteglőházat.

Az 1732. évi canonica visitatio az épületet szegényháznak (domus pauperum in platea Sancti Joannis Nepomuceni) nevezte, ami annyiban helytálló, hogy a kórházi ápolást csupán a szegény betegek vették igénybe. Ebben a kórházban az idézett canonica visitatio szerint 26 ápoló volt elhelyezve, s ellátásukról részben a városi tanács által kiutalt havi nyolc forintos segélyből, részben pedig a házankénti gyűjtésből befolyt alamizsnából gondoskodtak. A kórház mellett álló s Nepomuki Szent Jánosról elnevezett kápolna alapkövét 1735 május 10-én tették le, addig csupán a nevezett szent szobra állott a kórház előtt, s ez után nevezték az utcát is Szent János-utcának.

A régi Szent János-kórház (nosocomium seu domus pauperum) felhasználásáról azon havi kimutatások alapján értesülünk (Specification des jetzigen effectiven Standes im Armen-Haus), melyek 1780 júliusától kezdve 1781 februárjáig készültek az ottani ápoltakról. Ezek a kimutatások amellett tesznek tanuságot, hogy a kórház való-

sággal betegek befogadására szolgált. (Budai levéltár, Miscellanea antiqua 15.) Az 1774 és 1782 között készült kimutatások pedig arról tanuskodnak, hogy az ápolási költségeket részben a szegényházi alapból fedezték (von dem Armen-Haus fundo verpfliegen), részben pedig maguk a betegek viselték. (Budai levéltár, Miscellanea antiqua 17.)

Mikor a nagyszombati egyetemet 1777-ben Budára helyezték át, új rendeltetést kapott a kórház, nevezetesen egy ideig orvosvelési célokat szolgált. Ezzel kapcsolatosan azonban szükségessé vált a kórház kibővítése, mert a rendelkezésre álló helyiségek nem voltak elegendők. Az egyetem sebésztanárának kezdeményezésére a helytartótanács már 1780 augusztus 10-én felhívta a városi tanácsot, hogy tegye lehetővé a belgyógyászati kezelés alatt állóknak a sebészeti kezelésre szorulóktól való elkülönítését s ezzel kapcsolatosan 1780 október 19-én utasította a városi tanácsot, hogy kezdjen tárgyalásokat az egyetemmel a kórház kibővítése tárgyában. A városi tanácsnak 1781 augusztus 30-án a helytartótanácshoz intézett jelentéséből tudjuk, hogy az elmúlt nyáron megtartott helyszíni szemle alkal mával megállapítást nyert, hogy a kórházépület bővítésére szükséges telek rendelkezésre áll (penes idem nosocomium vacuum quoddam spatium), az építési költségekre azonban nincs fedezet, mert a kórházalap hozadéka a fenntartási költségekre sem elegendő. Tavasszal és ősszel ugyanis rengeteg vidéki munkakereső özönlük a városba, ezeket megbetegedésük esetén kénytelenek a város költségén ápoltatni (verno et autumnali tempore quamplurimi extranei pauperes homines ad hanc civitatem, ut sibi aliquid promereantur, pro vinearum et aliis laboribus confluant). De nincs is szükség a kórházépület kibővítésére, mert az egyetemi tanárok ezt csupán azért sürgetik, mert a kórházépületben akarnak lakni, márpedig a közelben elég lakás áll rendelkezésre, ezért nem kell a várost költségbe verni. (Budai levéltár, Locumtenentia antiqua 1913.) Az egyetemnek 1783 december 9-én Pestre történt áthelyezésével ez a

kérdés lekerült a napirendről s a kórház épület addigi állapotában teljesítette tovább hivatását.

Míg a régi Szent János-kórház még sokáig megtartotta eredeti rendeltetését, addig a Flórián-kápolna melletti polgári szegényház sorsa rövidesen beteljesedett. A helytartótanács ugyanis 1784 október 26-án közölte a budai városi tanáccsal, hogy hajlandó a várbeli hat kaszárnyaépületet és katonai kórházat átengedni, ha a városi tanács az *Eszterházy-erzed* törzsét az Alsóvárosban helyezi el s 150—160 beteg befogadására szolgáló katonai kórházat épít (erigendumque propriis sumptibus recipiendis adminus 150—160 infirmis capax nosocomium obliget). Egyszermind arra is felhívta a városi tanács figyelmét, hogy a polgári szegényház céljaira a kiscelli kolostort lehetne felhasználni; ha azonban a kolostor katonai beszállásolás céljaira tartatnék fenn, a rozszant állapotban levő kórház egyik részére emeletet lehetne húzni (an non moderno nosocomio, licet nonnihili desolutum sit, non minus etiam toti illi, in quo actu provisor habitat ac convalescentes existunt, tractus alter inaedificetur), ami arra mutat, hogy ebben az időpontban a kórház földszintes épület volt. (Budai levéltár, Miscellanea nova 13.) A városi tanács a kaszárnyaépületek átvételére vonatkozó javaslatot elfogadta s a katonai kórház építésére szükséges telek előteremtése céljából megszüntette a Flórián-kápolna melletti szegényházat, az ott ápolat aggokat pedig az 1785 július 25-én kelt helytartótanácsi leirattal átengedett budai botanikus kerti épületben helyezték el. (Budai levéltár, Locumtenentia 1785: 24.)

A katonai kórház felépítéséhez szükséges telek előteremtésével a kórházügy még nem volt elintézve, mert a kórházat fel is kellett építeni s az építési költségek a várost terhelték. A várbeli kaszárnyaépületeket a városi tanács 1786 július 20-án vette át (Budai levéltár, Locumtenentia 1786: 169.), amivel szemben a kórházépítési költségeket az 1786 május 13-i helytartótanácsi leirat 35.496 forintban állapította meg

(Locumtenentia 1786 : 49.), ami jelentős tehertétel volt. Megkönnyítette a terhek viselését, hogy az egyik kaszárnyaépületet a kincstár rövidesen átvette zálogházi célokra s a 10.000 forintban megállapított vételárat azonnal átutalták a kórházépítési költségek fedezésére (Locumtenentia 1787 : 278.), a többit pedig részletekben törlesztette a város. A városi számadáskönyvek tanúsága szerint 1787 november 19-én 1000 forintot, 1788 október 24-én 8000 forintot, 1790 február 12-én 2000 forintot, 1790 április 27-én 3000 forintot, 1790 végén pedig 11.896 forintot fizettek ki e célra s ezzel az építési költségeket teljesen törlesztették. A törlesztésre felhasznált pénzeket pedig oly módon teremtették elő, hogy városi ingatlanokat bocsátottak áruba s ezek vételárából az 1788/89. számadási év folyamán 12.315 forint, az 1789/90. számadási év folyamán pedig 9507 forint folyt be a város pénztárába.

Mint hogy a városi kórház a jelentkező betegek befogadására nem bizonyult elegendőnek, a helytartótanács 1792 április 10-én úgy intézkedett, hogy ingyen csupán a teljesen szegényeket ápolják s ezek száma sem haladhatja meg a 40 főt. Elrendelte továbbá, hogy a krónikus betegségben szenvedőket és bejáró betegeket (externistae) el kell távolítani a kórházból, a mesterlegények után a céhek, a házicselédek után pedig a gazdák tartozzanak megfizetni a napi 10 krajcár ápolási díjat. E rendelettel szemben a városi tanács 1792 június 18-án kelt felterjesztésében (Locumtenentia 1792 : 623.) kijelentette, hogy eddig is csupán teljesen szegény és gyógyítható betegeket fogadtak be a kórházba, a negyvenes létszámot azonban az emberbaráti kötelesség megsértése nélkül nem lehet fenntartani. A megszabott napi 10 krajcár ápolási díj ellenében lehetetlen a betegeket gyógyszerrel ellátni, ezért a céheket a gyógyszer-számlák kifizetésére is kellene kötelezni. Mint hogy továbbá a kórházalap a polgárság adományaiából keletkezett, méltányos lenne, ha a házicselédeket díjtalanul gyógykezelnék. A kórházépület újjáépítéséhez

szükséges pénz nem áll rendelkezésükre, s alig hihető, hogy a kórházhoz tartozó major értékesítése után meg lehetne kapni a megállapított 1506 forint becsértéket. A lebontott szegényház anyagának értékesítéséből 8271 forint folyt be ugyan a város pénztárába, ennek kamatait azonban az onnan kiszorult szegények ellátására kell fordítani.

1794 szeptember 2-án a helytartótanács felhívta a várost, hogy gyűjtés útján gondoskodjék a rozzant kórház újjáépítési költségeinek előteremtéséről. (Locumtenentia 1794 : 178.) Ezzel szemben a városi tanács kénytelen volt 1797 szeptember 24-én azt jelenteni, hogy a kórház újjáépítéséhez szükséges pénzt nem sikerült megszerezni, pedig az épület déli része olyan romállapotban van, hogy újjáépítését nem lehet tovább halasztani. Ennek ellenére a helytartótanács csupán arra adott engedélyt, hogy az erősen megrongált tetőt kijavítsák (Locumtenentia 1801/03 : 608.), ami nem jelentette a kórház újjáépítési ügyének elejtését : az ügyet tovább is napirenden tartották mindaddig, míg az érdemi elintézés lehetővé nem vált.

1799 január 2-án a helytartótanács felhívta a várost, hogy a kórházépítés terveit készíttesse el, éspedig mind a Jalicstelken építendő új kórházépület számára, mind a régi kórházépület kibővítésére (in ampliatione veteris xenodochii). Kötelezte továbbá a városi tanácsot, hogy állíttassa össze a kórházalap vagyommérlegét s készíttessen tervezetet a kórház szervezetére (qualiter coordinando totius instituti). 1801 december 9-én a helytartótanács felhívta a várost, hogy gróf Cziráky Antal elnöklété alatt a városi tanács és a választott polgárság megbízottai vitassák meg azt a kérdést, hogy hol lenne az új kórház a legcélszerűbben felépítendő. (Locumtenentia 1801/03 : 338.) Ez a bizottság 1802 március 27-én tartott ülésében arra az álláspontra helyezkedett, hogy az új kórházépület céljaira a régi kórház telke a legalkalmasabb (localitatem, in qua actualis domus pauperum constituitur, pro exstruendo xenodochio

caeteris aliis praeeligendum esse), mert javadalmas egyház áll mellette, meglevő helyiségei mind felhasználhatók, mindkét oldalán akadálytalanul bővíthető, a szomszédos lövölde telke is igénybevehető s az építkezés tartama alatt a betegeket a lövölde helyiségeiben lehetne elhelyezni (ad salas domus jaculatorum). Az építési költségeket illetően pedig azt javasolta a bizottság, hogy a lövölde, a pestistemető és a Városmajor melletti epreskert telkeit kellene e célra értékesíteni, a város fizesse tovább is a kórház céljaira eddig kiutalt évi 1000 forintot, minden új polgár tartozzék e célra nyolc forintot fizetni, s a budai tizedjövedelmeket élvező püspökök is hozzájárulhatnának a költségekhez. (Budai levéltár, Correspondentiae magistratuales 1801/05 : 765.) A helytartótanács 1802 május 10-én az előadottakat illetően úgy döntött, hogy az új kórház a régi helyen építendő fel, takarékoság okából a régi épületben rendelkezésre álló helyiségek is felhasználhatók, a régi kórházépület előtti vízárkot be kell boltozni s a kórházépületet a vízárkon túli nagy útig kell kiépíteni, esetleg a lövölde telkét is fel lehet használni, a vizet pedig a várbeli ferencrendi kolostor melletti kútból kell levezetni a kórházba. Mindezekre vonatkozóan a városi tanács 1803 március 28-án azt jelentette, hogy a kórházépítési költségeket 132.000 forintban irányozták elő, a felszerelési és fenntartási költségeket pedig 358.810 forintban, fedezetük azonban egyáltalán nincs, és a városnak máris 200.000 forint adóssága van. (Locumtenentia 1801/03 : 577.)

A régóta vajdó kórházkérdés megoldását Marczibányi István nemeslelkű alapítványa tette lehetővé, aki a Császárfürdő felajánlásával az Irgalmas-rend megtelepedését biztosította. A kórházépület egyik része a város költségén épült fel, mert a helytartótanács 1812 augusztus 25-én kelt leirata szerint az Irgalmas-rend kórházának kiépítéséhez (pro plenaria consummatione structurae nosocomii fratrum misericordiae) a következő városi jövedelemforrások szolgáltak: telekátírási díjak (laudemialis

crucifer), a végrendeletek és polgárjog utáni díjak, a szüretelési engedélyekért fizetett díjak és a gyűjtés útján befolyó összegek. (Locumtenentia 1809/13 : 1879.) A helytartótanács 1813 január 4-én kelt leirata szerint ugyanezen célra szolgáltak még az időközi püspöki jövedelmekből, a vallásalapból, Cziráky gyűjtéséből és a pestistemető vételárából befolyt pénzek, ami összesen 54.194 forintot tett ki. A betegekellátására szolgált az Irgalmasok-kórházában a Császárfürdő jövedelme, a kórház városi részében pedig a városi tanács által e célra kiutalt pénzek. A kórházépítés vezetésével megbízott királyi biztos 1816 április 20-án kelt leirata szerint a kórházépület Marczibányi-része már teljesen elkészült, a városi rész befejezése azonban csupán az év végére várható, ami meg is történt, ez azonban már Kalmárfy Ignác érdeme, aki az addigi királyi biztostól 1816 július 31-én vette át a kórházi építkezések irányítását.

1818 június 23-án a szegényház ügyében a városi tanács a magyar kamarához, felterjesztést intézett, amely szerint a szegényház céljaira külön épületet kellene emelni (pro praeallatis miseris concivibus aedificium quodpiam construatur); de a cél könnyebben lenne megvalósítható, ha az addigi kórházépületet lehetne szegényházzal felhasználni (ad hunc finem civitatense nosocomiale aedificium oportunum futurum). Az Irgalmas-renddel kötött megállapodás szerint ugyanis a betegápolást a nevezett szerzetesrend vállalta magára új budai kórházában, a városi kórház épülete elvesztette addigi rendeltetését. (Correspondentiae magistratuales 1813/18 : 3088.) A városi kórház épületét azonban használatbavétel előtt helyre kellett állítani s erre vonatkozóan a magyar kamara 1818 július 1-én azt az álláspontot foglalta el (Cameralia 1801/20 : 907.), hogy a felmerülő költségeket ne a városi pénztárból fedezzék, hanem adományokat gyűjtsenek e célra (en fundo per benevola oblata ac spontanea subsidia conflando, neutiquam vero cum aggravio cassae cameraticae erigendum fore). A

választott polgárság 1818 július 6-i ülésén a szegényház felépítését (Spital für schuldlas verunglückte Bürger) a Gellért-hegyi sziklatörmelékek és a dunái kotrás útján nyert homok felhasználásával vélte megvalósíthatni, a költségeket pedig a polgárdíjakból, a kereskedői jogosítványok díjaiból és a bírságpénzekből kívánta előteremteni. A városi tanács az építkezés mellett foglalt állást s 1818 november 11-én a magyar kamarához íntezett felterjesztésében (Cameraria 1801/20: 566.) állásfoglalását azzal indokolta, hogy a régi városi kórház helyén emelendő épületet nem csupán szegényházul lehetne felhasználni, hanem a női betegeket és szülönőket is ugyanebben az épületben lehetne elhelyezni (pro accommodatione sexus sequioris infirmorum et parturientium deservituram), tehát szegényházon kívül női kórházul is szolgálhatna. A női betegek ugyanis nem az Irgalmasrend új kórházában, hanem a Niedermayer-házban voltak addig elhelyezve s ezért a házért a városi tanács köteles volt bért fizetni. A döntés ennek megfelelően történt, 1819 október 13-án megkezdték az építkezést s 1820 szeptember 14-én az épület már át volt adható rendeltetésének.

Az új intézmény legrégibb leírása az 1822. évi canonica visitatióban olvasható, amely szerint a polgári kórház (nosocomium civicum) és polgári szegényház (hospitale civicum) ugyanazon épületben van elhelyezve, amint a pesti Rókus-kórházban is ugyanez volt a helyzet. A kórházi rész az épület földszintjét foglalta el és 30 ágyra volt berendezve (lecticae universim sunt 30), ahol a beteg, terhes és elmebajos nőket ápolták (mulieres infirmae, pregnantis et amentes), tehát tisztára női kórház volt. A szegényházi rész az emeletet foglalta el, férfiak és nők befogadására szolgált (senio confecti cives utriusque sexus), de csupán kilenc ágyra volt berendezve, tehát a kórházi résznél kisebb terjedelmű volt. Részletesebb leírást olvashatunk az új intézményről Jankovich Antalnak 1838-ban megjelent »Ofen mit ihren Einwohnern« című munkájában (247—249. 11.), amely

kizárólag a város egészségügyi viszonyait ismerteti. E szerint az épület, amely női kórházul és szegényházul szolgál, külseje szerint inkább *templomra emlékeztet*. Eredetileg szegényháznak szánták, de utóbb női kórház lett belőle. Közvetlenül az épület ablakai alatt *búzós árok* terül el, ami éppen nem szolgál az intézmény előnyére. A kórházi rész az épület földszintjét foglalja el s összesen nyolc kórtermet foglal magába, melyek közül kettő a szülönők számára van fenntartva. A kórtermek összesen 100 ágyval vannak felszerelve, ami túlzásnak látszik, mert az 1822. évi canonica visitatio csupán 30 ágyról tud. A kórtermekben a betegek betegségükre való tekintet nélkül vannak elhelyezve, ami joggal volt kifogásolható. A betegápolás a tisztai orvosok hivatása volt, akik havonta felváltva végezték ezt a terhes munkát. Állandóan a kórházban lakott a városi sebész, aki a kórházgondnoki teendőket is köteles volt ellátni. A szegényház részben 12 elaggott városi polgárt ápoltak, kiknek felvétele a városi tanács jogkörébe tartozott.

A városi tanács azon elgondolásával szemben, hogy a hatósági ellátásra szoruló szegények házi ápoltatása által a kórházépületet tehermentesíteni lehetne, a választott polgárság 1832 január 2-án állást foglalt azon indokolással, hogy ez a statutumok és alapítványok ellen van. Minthogy pedig a városi tanács ennek ellenére is kitarzott álláspontja mellett és a helytartótanács elé terjesztette elgondolását: a helytartótanács 1832 augusztus 23-án kelt leiratával a statutumok és alapítványok bemutatását rendelte el. A városi tanács a statutumokat nem tudta bemutatni, az alapítványokra vonatkozóan azonban azt jelentette, hogy végösszegük 68.670 forintot tesz ki; minthogy pedig az alapítványok nem voltak feltételekhez kötve, nem látta akadályát annak, hogy azokat a hatósági ellátásra szoruló szegények házi ápoltatására használják fel, amely esetben a kórházépület szegényházi részét *dologház* (domus laboratoria) céljaira kívánta felhasználni. A helytartótanács 1833 szeptember 10-i leirata nem kifogásolta az

alapítványoknak a tervezett célra leendő felhasználását, azt azonban kijelentette, hogy a kórházépület szegényházi része nem használható fel dologházi célokra. A városi tanács ezzel kapcsolatosan készült 1834 november 10-i jelentéséből tudjuk még, hogy a kórházépület emeleti része a lépcsőig 1818-ban, a kápolnáig terjedő része pedig 1828-ban készült el s összesen 29.890 forintba került; minthogy pedig a kórházi épület helyreállítására 1818 és 1828 között gyűjtés útján 98.156 forint jött össze, az említett 29.890 forint levonása után 68.670 forint maradt fenn, aminek kamatai a szegényházi ápoltak ellátására szolgálnak. (Budai levéltár, Locumtenentia 1831/36: 251.).

1861 április 13-án a városi tanács a helytartótanácsnál megsürgette azon régibb felterjesztésének elintézését, mellyel a városi kórháznak nyilvános kórházzá leendő átalakítását kérte azon indokolással, hogy az orvosi személyzetet már szervezte, s a kórház befogadóképességének emelésére szükséges intézkedések is megtörténtek. A helytartótanács 1861 június 1-én úgy döntött, hogy az ügy mindaddig nem intézhető el, míg a nyilvános kórházakat illető eljárás szabályozva nincs. (Budai levéltár, Tanácsi iratok 766/1861.) Megismételte a kérést a városi tanács 1862 augusztus 24-én, aminek teljesítését ismét megtagadta a helytartótanács azon indokolással, hogy »szomszéd Pest városában úgyis egy nagyobb kiterjedésű és nagyobb számú betegeket felfogadható közkórház létezik, melybe a Budán található idegen szegény betegek is ápolásban részesíthetnek«, továbbá, hogy az »évi tetemes kiadásokkal terhelt országos alapot a közkórházak számának újabb szaporításával még inkább terhelni nem lehet.« Erre az elutasító határozatra a városi tanács 1863 szeptember 28-án a következő végzést hozta: »utasíttatik a kórházi gondnok és kapitányi hivatal, hogy a városi kórházba csak oly egyéneket vegyenek fel, kik Budára illetékesek; utasíttatnak továbbá az albíróságok, hogy bizonyítványok kiállításánál az illetékesség iránt legszigorúbban

meggyőződni kötelességüknek tartsák anná is inkább, mert különben az ily bizonyítványok alapján a kórházba felvett s nem Budán illetékes egyének ápolásával felmerülő költségek rajtuk fognának megvételni.« (Budai levéltár, Tanácsi iratok 2847/1863.).

Ámbár ily módon a városi kórháznak közkórházzá leendő nyilvánítása ügyében tett előterjesztések nem nyertek érdemleges elintézését, a városi tanács 1868 szeptember 4-én mégis megújította erre vonatkozó kérését a következő indokolással: »Mintán azon idő óta nem csak az időviszonyok általában nagy változásokon mentek keresztül, s azok kapcsába mind a két testvérváros népessége napról-napra emelkedik, hanem jelesül és különösen a betegek létszáma is oly rendkívüli arányokban szaporodik, hogy a pesti közkóroda mindamelllett, hogy fiókokkal gyarapítottatott, a jelentkező betegek befogadása s ellátására elégtelennek valósul, más részről pedig ily helyütt igen gyakran fordulnak elé oly esetek, hol a rögtöni segély szükségse s a humanitás elutasíthatlan követelése egy itt helyben megbetegedett idegen illetőségű egyént elutasítani egyáltalán nem engedi, miből a különben is igénybevett házi pénztárunkra elvitathatatlan teher hárulik, mely annál nagyobb leendő, minél inkább szaporodandik az ipar minden ágaiban nyilvánuló élénkség folytán az idegen munkaerőknek száma: mindezeknél fogva e szabad kir. főváros közönsége egy a kebelében létesítendő közkóroda legsürgőbb szükségének érzetétől áthatva mély tisztelettel azon kérelemmel járul a nagyméltóságú m. kir. belügyminiszteriumhoz, miszerint tekintve, hogy az itteni városi kórház szám szerint 10 megfelelőleg tágas és célirányosan rendezett, összesen mintegy 250 betegágyat foglalható teremmel bír, egy igazgatója, két rendelő és két segédorvosa, orvosgyakornokai és gondnoka, továbbá irodája, boncoló és halotti szobája, étkek és kenyérkiszolgáltató szerződött vállalkozója, rendes fizetéses mosónője, légszuszvilágítása és külön destillált vízvezetéke már jelenleg is van, hogy tehát ezek szerint

a helybeli városi kórház egy közkórodának kellékivel bírván, tekintve végre, hogy a városi közönség kész a magas miniszterium által megállapítandó tápdíjak mellett minden beteget, illetőségére való tekintet nélkül ápolás alá befogadni, helybeli kórházunkat közkórodává nagylelkűleg nyilvánítani méltóztassék».

Ez a felterjesztés végre eredménnyel járt, s a belügyminiszter 1868 december 3-án kelt leiratával »a városi kórházat 1869. évi január elsejétől kezdve a közkórházak sorába felvettnek» nyilvánította azzal, hogy »ezen nyilvános jelleggel felruházott kórház mindaddig, míg térfogata megengedi, *semmiféle beteget*, legyen az avárosi avagy idegen illetőségű, el nem utasíthat, de ennek ellenében a vagyontalan betegek után fölmerült gyógyköltségeket az ez iránt fennálló szabályok értelmében a *közalaptól*, illetőleg ezen m. kir. belügyminiszterium tárcája terhére nyerendi» (Budai levéltár, Tanácsi iratok 2847/1863.)

Amikor az addigi városi kórház közkórházzá lett, újból napirendre került az épület szegényházi részének kiürítése, illetőleg kórházi célokra leendő felhasználása, s az »egészségügyi bizottmány« 1869 április 4-én

megsürgette azon régibb határozat végrehajtását, hogy »a magas ministerium által közkórházzá nyilvánított városi kórházban a betegek részére minél nagyobb számmal leendő helyiség eszközlése tekintetéből a *polgári apolda* a Kreipel-féle laktanyába áthelyeztessék». Ez rövidesen meg is történt, mert a kórházgondnok 1869 augusztus 24-én jelentette a városi tanácsnak (Budai levéltár, Tanácsi iratok 835/1869.), hogy »a polgári intézetnek eddigi helyiségei a mai napon megürültek és ezen járulékosok a Kreipel-féle laktanyába szállítottak át». Innen kezdve a kórházépület kizárólag betegápolási célokra szolgált, s ámbár utóbb Budán új nagyméretű s modern berendezésű közkórház keletkezett, a régi kórházépület tovább is megtartotta eredeti rendeltetését és »Régi Szent János-kórház« elnevezés alatt az »Új Szent János-kórház« fiókkórházzá szolgált. Később azonban szegényházzá lett s ezt a rendeltetését mindaddig megtartotta, míg az épület a városostrom alatt rommá nem lett s jövő sorsa bizonytalanná nem vált.*

* A romos épületet, mely Buda legforgalmasabb főútvonalába esett, a városrendezés szempontjait véve figyelembe 1949 novemberében lebontották.

Szerk.